

УДК 338.432 (477)

*Кальний С.В.,
викладач кафедри фінансів підприємств,
Академія муніципального управління, м. Київ*

СТАЛЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Анотація. У статті окреслено проблеми сучасного вітчизняного сільськогосподарського землекористування, розглянуто вимоги до використання природного капіталу в умовах економіки сталого розвитку, а також визначено заходи щодо удосконалення землекористування у контексті забезпечення економічної безпеки сільського господарства.

Ключові слова: економічна безпека сільського господарства, землекористування, природний капітал, агроландшафт, ерозія ґрунту.

*Кальний С. В.,
преподаватель кафедры финансов предприятий,
Академия муниципального управления, г. Киев*

УСТОЙЧИВОЕ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация. В статье обозначены проблемы современного отечественного сельскохозяйственного землепользования, рассмотрены требования к использованию природного капитала в условиях экономики устойчивого развития, а также определены меры по усовершенствованию землепользования в контексте обеспечения экономической безопасности сельского хозяйства.

Ключевые слова: экономическая безопасность сельского хозяйства, землепользование, природный капитал, агроландшафт, эрозия почвы.

*Kal'nyi S.,
lecturer of Department of Enterprise Finance,
Academy of Municipal Management, Kiev*

SUSTAINABLE LAND USE UNDER ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURE

Annotation. The paper examines the problems of modern agricultural land use in Ukraine and the requirements for natural capital use in sustainable development economy. Measures to improve land use under ensuring the economic security of Agriculture are pointed out.

In terms of specified public purposes, land resources, on the one hand - in use in agriculture - should provide a sufficient amount of food, and on the other - in agricultural landscapes are protected and ecologically oriented management practices - to create favorable conditions for human habitation. Moreover, land is the subject of property and social status.

Under ensuring the economic security of Agriculture a clear definition of property rights to natural resources; improving the legal mechanism for exercising the powers of the state as the owner of natural resources for the benefit of society; adequate assessment of the economic value of natural resources and ecosystem services are urgently needed.

Normative ensuring of environmental standards requires the definition of list and marginal values of environmental indicators and estimation procedures for production activities for these indicators. Set clear boundaries of responsibility and develop a mechanism imposition of penalties are necessary. Legislation, regulating the rotation, requires improvement in terms of establishing the limits of rotation, which should take into account the composition of the soil and the type of agricultural landscapes. It is important to consider not only the difference in the composition of the soil, which determines the timing of cultivation modes of organic fertilizers, lime or gypsum, but the requirement to preserve the natural features of agricultural landscapes.

Evaluation of soil should be done in an integrated manner, while reductionist approach is affordable due to the existence of practical means of evaluation, integrated approach reflects the progress in understanding the interaction between management activities and the ability of the soil to change, indicating the crop operation as an integrated subsystem of agroecosystem.

On the basis of natural and agricultural zoning by successive ecological and economic optimization, becomes possible to determine territorial conditions that ensure land use in ecologically-safe mode of use with consideration of economic needs.

Keywords: economic security of Agriculture, land use, natural capital, agrolandscape, soil erosion.

Постановка проблеми. В умовах існуючої економічної моделі спостерігається нерівномірність економічного зростання, відбувається поглиблення соціальних та екологічних проблем, пов'язаних з ринковими та інституційними недоліками, що вбудовані в існуючу економічну систему. Так, по-перше, у ціні на продовольство у повній мірі не відображається рівень його небезпечності для людини, а також ступінь екологічної чистоти технологій, використаних для його виробництва. По-друге, суспільні блага, природний капітал страждають від надмірної експлуатації. По-третє, сільське населення, якість життя та рівень добробуту якого знаходиться у прямій залежності від природних ресурсів, фактично є виключеними з процесу прийняття рішень, що регулюють використання цих ресурсів. Ці та ряд інших системних недоліків мають бути подолані за рахунок нових способів організації виробничого процесу та застосування сучасних методів господарювання.

На даний час принциповим є питання раціонального використання природного капіталу, усвідомлення цінності якого у світі постійно зростає. При цьому найбільш залежним від забезпеченості природним капіталом сектором економіки залишається сільське господарство. Отже, зміцнення

економічної безпеки сільського господарства вимагає створення нових принципів управління природним капіталом. До сфери наукових досліджень з метою подальшого втілення у сільськогосподарській практиці входять проблеми оцінювання ґрунтів з врахуванням їх гетерогенності та еколого-економічної оптимізації їх структури. Економічна ефективність використання ґрунтів в агросфері наразі розглядається у тісному взаємозв'язку із екологічною та соціальною доцільністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості економічної безпеки у сфері АПК, у тому числі сільського господарства, а також проблеми ефективного використання природного капіталу у сільському господарстві досліджуються у роботах Н. Александратоса, Л.М. Березіної, О.В. Бігдана, Н. Брейді, С. Бродта, В.В. Докучаєва, Дж. Ендрюса, В.О. Жмуденка, Ж.-М. Коломбона, М.Й. Маліка, О.Л. Попової, П.Т. Саблука, Д.К. Семенди, А.Г. Светлакова, Л.А. Хромушиної, О.В. Шабінського та ін.

Метою статті є обґрунтування запровадження принципів сталого землекористування, застосування комплексного підходу до оцінювання ґрунтів та оптимізації земельних ресурсів з врахуванням екологічної та соціальної доцільності у контексті забезпечення економічної безпеки сільського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ґрунти є особливим об'єктом аграрних та екологічних відносин, завдяки наявності в них гумусу – органічної складової, яка утворюється в процесі біохімічного розпаду рослинних і тваринних решток та визначає їх родючість. Отже, виснаження ґрунтів у розумінні зміни кількості поживних речовин і руйнування ґрунтової структури фактично означає втрату родючості. Так, вітчизняні польові обстеження ґрунтів виявили пошкодження ґрунтів через ерозію у розмірі 9,9 млн. га, тобто майже третини від загальної площі орних земель в Україні.

Поряд з тим, у структурі матеріальних витрат на виробництво сільськогосподарської продукції спостерігається відсутність ознак залежності зі ступенем інтенсивності використання ґрунту, що насправді є різним для різних рослин і у подальшому обумовлює різницю у витратах на його відновлення. Можемо стверджувати, що стан ґрунту пов'язаний з його функціональною спроможністю, а не з фактичними результатами виробництва. Зазвичай сільське господарство може розглядатися з точки зору забезпечення продукцією рослинництва та тваринництва, у найкращому випадку – з врахуванням потреби у достатній кількості та задовільній якості продуктів харчування. Поряд з тим, основною метою сталого розвитку сільського господарства має бути забезпечення спектру екосистемних послуг та їх збереження для майбутніх поколінь, а отже,

сільськогосподарські ґрунти мають розглядатись як виробничий ресурс, потужності якого характеризуються багатофункціональністю.

Динаміка посівних площ за окремими сільськогосподарськими культурами свідчить про зростання зацікавленості виробників у розширенні виробництва продукції, яка може вигідно реалізовуватись на світовому ринку, що посилює монокультуризацію та експлуатацію ґрунтів.

На даний час Постановою Кабінету Міністрів України №164 від 11.02.2010 р. затверджено нормативи оптимального співвідношення культур у сівознах у різних природно-сільськогосподарських регіонах [1]. Порівняння питомої ваги посівних площ окремих сільськогосподарських культур у 2012 р. [2] з нормативами їх оптимального співвідношення в розрізі регіонів виявило, що розширення площ під певними культурами призвело до порушення таких нормативів. Якщо питома вага площ під зерновими та зернобобовими у загальних посівних площах знаходиться в межах нормативів, то поширення технічних культур призвело до збільшення посівних площ під ними понад норматив у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській та Херсонській областях. Порушення нормативу площ, на яких може вирощуватись ріпак, відзначалось у Волинській, Житомирській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській областях, а нормативу площ під соняшником – у всіх областях, крім західних і АР Крим.

Вітчизняна сільськогосподарська практика переважно ігнорує екологічні вимоги та використовує методи, які, за словами В.В. Докучаєва, можна назвати «надірваним землеробством». Наразі повсюдно спостерігаються порушення режиму сівознами та раціональної структури посівів на користь вирощування найбільш прибуткових, експортно орієнтованих культур, наприклад пшениці, ячменю, соняшнику, ріпаку.

Так звані комерційні культури у 10 регіонах країни займають у середньому 80-90% загальної площі посівів сільськогосподарських підприємств, частка виснажуючого ґрунту соняшнику у спеціалізованих підприємствах вирощується на площах, що сягають третини засіяних земель, при цьому слід зазначити, що загальноприйнята раціональна норма складає 10%. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів» на період до 1 січня 2015 р. дозволено відхилятися від затверджених проектів землеустрою, еколого-економічно обґрунтованих сівознами та норм щодо впорядкування угідь тим власникам та орендарям, які використовують для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельні ділянки загальною площею менше, ніж 100 га.

Запровадження обмежень для виробників, що обробляють більші земельні площі, відбулось лише у 2012 р., однак наразі Міністерством

аграрної політики та продовольства України розроблено проект постанови на основі пропозицій головних управлінь агропромислового розвитку облдержадміністрацій про необхідність внесення змін до нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах у бік їх підвищення для комерційних культур, що пов'язано із запобіганням втручання у господарську діяльність підприємств. Погоджуючись з пропозицією щодо зняття нижніх меж норм (але лише в частині тих видів рослин, відсутність виробництва яких не впливає на рівень продовольчої безпеки), можемо стверджувати, що нові норми наближають нормативно встановлені пропорції до фактичних, узаконюючи порушення.

Поряд з тим, висаджування на великих площах монокультур не враховує дії закону оптимальності, який стверджує: будь-яка система з максимальною ефективністю функціонує у певних просторових та часових межах, за певних її розмірів та інших характеристик, тобто параметри системи завжди суворо відповідають її функціям, а системи-гіганти є вкрай нестійкими. Наразі у світі поширюється такий спосіб господарювання, за якого територія з урахуванням природного ландшафту ділиться на невеликі фрагменти, де висаджують такі рослини, які в цих умовах забезпечать максимум біопродукції. Запобігання збоїв у штучних екосистемах, створених у результаті сільськогосподарської діяльності, є можливим лише у випадку врахування екологічних вимог.

До цього часу частина аграріїв позитивно оцінює значне перевищення показником розорюваності земель в Україні середньосвітового рівня. Однак сучасні проблеми забезпечення економічної безпеки сільського господарства вимагають розширення наукових поглядів та здійснення досліджень на стику економіки, екології, агрономії та філософії. Виходячи з даних останніх досліджень, на значній частині території України розорюваність ґрунтів оцінюється як надмірна, оскільки вона не залишає місць для лісів, сіножатей, багаторічних насаджень, заповідних та захисних територій, що мають створюватись з метою збереження дикої природи.

Наразі вважається, що скорочення площі оранки та розширення територій, не задіяних у сільськогосподарському виробництві, є необхідною умовою стабільності й ефективності окультуреного ландшафту, збалансованості потоків речовин і енергії, що у кінцевому підсумку може позитивно вплинути на показники ефективності сільського господарства, сприятиме підвищенню урожайності та захисту від шкідників без застосування додаткових пестицидів та інсектицидів.

Підраховано, що з 1960 р. 1/3 орних земель у світі було втрачено в результаті ерозії. Ерозія через виробництво сої в Бразилії спричиняє щорічні втрати 55 млн. т верхнього шару ґрунту. За останні роки зростання продуктивності сільського господарства зробило можливим виробництво більших обсягів сільськогосподарських культур на таку ж кількість землі.

Однак, оскільки сільськогосподарські землі часто деградують і стають практично непридатними для вирощування культурних рослин, виробники шукають більш продуктивні землі. Тому, загалом у світі кількість землі, яка використовувалась за сільськогосподарським призначенням протягом останніх 50 років та наразі є занедбаною, приблизно дорівнює кількості землі, яка використовується до цього часу [3].

У 1996 р. дослідження сільського господарства США показало, що ерозія ґрунтів, пов'язана в першу чергу з вирощуванням сої та кукурудзи, на Середньому Заході за 50 років зменшила обсяги родючого шару вдвічі. Наразі вплив вирощування сої на стан ґрунтів оцінюється як «швидко руйнуючий». Бразильський національний банк розвитку попередив, що «без чітко визначених технічних критеріїв» вирощування сої ґрунт на багатьох ділянках річки Амазонки може втратити виробничу цінність [4].

Виробництво сої також викликає ущільнення ґрунту та пошкодження землі. У Болівії, де вирощування сої зростає з 1970 р., деградація ґрунтів стала серйозною проблемою: спочатку сою вирощували без застосування добрив та вапнування, однак незабаром ґрунт потребував внесення речовин, що забезпечують врожайність, але завдають довікілью ще більшої шкоди. У підсумку, інтенсивність втрати ґрунтом родючості вже не могла бути компенсована внесенням поживних речовин. У кінці 1990-х років в Болівії понад 100 тис. га землі, що використовувались для вирощування сої, з причини виснаження ґрунту були переведені у фонд пасовищ для худоби. Селяни, які були задіяні у сільськогосподарському виробництві, були змушені переселятись далі на північ та розчищати нові поля під сою, вирубуючи ліси. Таким чином, території з біологічною різноманітністю втрачають свою цінність, а місцеве населення – можливість отримувати засоби для існування [4, 5].

Крім того, стоки від виробництва сої можуть містити істотні рівні концентрації агрохімікатів та органічних речовин, що стають джерелом забруднення наземної прісної води та підземних вод, та обумовлюють виникнення проблем зі здоров'ям людей та погіршення стану дикої природи.

Прибутковість виробництва сої може мати негативні соціальні наслідки. Наприклад, в Бразилії, Аргентині та Парагваї концентрація сільськогосподарських угідь у великих виробників справила руйнівний вплив на стан дрібних фермерів і сільських громад та посилила експлуатацію працівників, що спричинило зниження рівня добробуту сільського населення.

Відомий вчений-економіст Ж.-М. Коломбон у 1983 р. висловив думку багатьох аналітиків про те, що надмірна інтенсифікація, спеціалізація та концентрація сільського господарства призвела до таких трансформацій довікілья, які обумовили появу цілого ряду негативних явищ, а саме: занедбання сільськогосподарських регіонів, у яких

інтенсивне використання техніки стає не вигідним; збідніння фермерів; надмірна залежність сільського господарства від промисловості; виникнення значних агроекологічних диспропорцій унаслідок споживацького ставлення до земельних ресурсів [5, 6].

Найважливішими завданнями в межах сталого землекористування є збереження екосистем при оптимізації врожайності сільськогосподарських культур. Вважається, що стан ґрунту залежить від підтримки чотирьох основних функцій: перетворення вуглецю, кругообігу поживних речовин, підтримання структури ґрунту та регулювання обсягів пошкоджень шкідниками та хворобами. Кожна з цих функцій проявляється як сукупність різних біологічних процесів, що забезпечується різноманітністю взаємодіючих організмів під впливом абіотичного середовища. Існуючі дослідження щодо змін ґрунту під впливом сільськогосподарського втручання підтверджують високу щільність взаємодії та приводять до висновку, що вимірювання окремих груп організмів, процесів чи властивостей ґрунту не дозволяє оцінити стан ґрунту без забезпечення комплексного підходу.

Індивідуальні процеси, що відбуваються в ґрунті, як у будь-якій складній системі, не пов'язані виключно в лінійному порядку, а знаходяться в мережі взаємодій, що призводять до нелінійної системи залежностей з випереджувальними і зворотніми зв'язками. Закономірність, що дістала назву аксіоми емерджентності (від лат. «emergere» – з'являється), відома ще з часів античності, виявляє обов'язкову наявність особливих властивостей цілого, що є відсутніми у його частин. Отже, ціле не дорівнює сумі елементів, що не поєднані системоутворюючими зв'язками, а системне ціле, сформоване з елементів, має інші закони функціонування та розвитку.

Наразі в Україні оцінювання стану ґрунтів базується на редукціоністському підході з використанням набору конкретних незалежних показників фізичних, хімічних та біологічних властивостей. Цей підхід є популярним та має багато спільного із звичайними оцінками якості в інших областях, таких, як матеріалознавство. Альтернативний підхід, що склався протягом останніх років і заслуговує, на нашу думку, на увагу з точки зору забезпечення стійкості сільського господарства, базується на інтегральних оцінках. У цьому випадку робиться припущення, що властивості, які характеризують стан ґрунту, складають щось більше, ніж сума внесків з набору конкретних компонентів. Таким чином, визнається можливість виникнення нових властивостей у результаті взаємодії між різними процесами і властивостями. У зв'язку з цим важливим є запровадження оцінювання ґрунтів за допомогою діагностичних тестів, що застосовуються у багатьох сферах виробництва у випадку складності та довготривалості досліджень реальних моделей систем. Діагностичні тести можуть стати джерелом забезпечення постійної

інформації про стан, сполучення та конфігурацію компонентів або процесів, які мають вирішальне значення для загальної продуктивності ґрунтів.

Біотичні взаємодії у ґрунті на основі екосистемних функцій виявляють два ключових моменти з точки зору стійкості сільського господарства. По-перше, перебиваючий характер біотичних зв'язків обумовлює високий ступінь інтеграції всіх процесів, що в ньому відбуваються, тому втручання, яке порушує одну з функцій, неминуче змінює динаміку інших. По-друге, високий ступінь взаємопов'язаності на вищих рівнях ґрунтів є причиною посилення впливу змін від вищих рівнів до нижчих, що може мати непередбачувані наслідки для подальшого землеробства.

Особливості типів ґрунтів формуються на основі природи вихідного матеріалу, топографії та екологічних факторів, таких як клімат і рослинність. Однак активне сільськогосподарське землекористування може швидко та у значній мірі змінити природний стан ґрунту шляхом втрати поверхневих горизонтів у результаті ерозії, зміни водного режиму ґрунтів за допомогою штучного дренажу, засолення через погану практику зрошення, втрату гумусу через розорювання, інтенсивну експлуатацію чи забруднення. Таким чином, обрані способи землекористування та управління сільськогосподарським виробництвом постають наразі визначальними факторами для означення реальної типології ґрунтів.

Важливість пропозицій щодо способів оцінювання ґрунтів пов'язана із створенням нормативно-правової бази для захисту ґрунтів на національному та міжнародному рівнях. Зростання потреби у інформації про фізичний та хімічний стан ґрунтів загострює проблему визначення комплексу діагностичних показників у контексті концептуальних основ інтегрального оцінювання.

З огляду на забезпечення стійкості виробничої системи, окремої уваги потребує дослідження стійкості ґрунту у розумінні його здатності повертатися до початкового стану після здійснених на нього впливів, тобто до самовідновлення. Досягнення сільськогосподарської рівноваги, враховуючи динамічний характер змін у зовнішньому середовищі, є можливим лише за умови досягнення стійкої комбінації типу ґрунту, клімату й характеру агроєкосистеми. Здається малоімовірним, і з наукової точки зору наївним припущення щодо можливості встановлення точних порогових значень показників, що характеризують вплив сільськогосподарської діяльності на стан ґрунту. Тим не менш, залежно від завдань оцінювань вимірювання можуть здійснюватись у двох напрямках: шляхом діагностичних тестувань з метою виявлення загальних характеристик наслідків сільськогосподарської діяльності (у тому числі впливу клімату, технологій землекористування та агротехніки) в регіональному масштабі або з використанням інструментальних методів на

рівні індивідуального поля для підтримки оперативного прийняття рішень про внесення добрив, застосування пестицидів тощо.

Очевидно, що для досягнення максимального виходу різні сільськогосподарські процеси активно змінюють екосистеми, включаючи синтетичні ресурси, такі, як хімічні речовини та інші засоби обробки ґрунту. Деякі технології та речовини застосовуються не лише у якості доповнюючих, але й формують цілісні замітники біологічних функцій, які наразі оцінюються як неадекватні або неефективні щодо досягнення необхідного рівня виробництва. Це призводить до спотворення природного балансу екосистеми і може поставити під загрозу виробництво інших екологічних послуг. Втрати у невиробничій сфері можуть вплинути на виробників безпосередньо, але часто мають ефект, віддалений у просторі та часі. Витрати на відновлювальні заходи переважно перекладаються на господарюючих суб'єктів в інших секторах економіки або на державу.

Прояви та масштаби змін, що можуть створювати потенційну небезпеку для стану ґрунту, пов'язані з трьома найбільш поширеними напрямками сільськогосподарських впливів: 1) внесення пестицидів замість біологічної боротьби зі шкідниками; 2) механічна обробка ґрунту замість біологічної регуляції його структури; 3) внесення мінеральних добрив на відміну від використання органічного біологічно зумовленого круговороту поживних речовин.

Зважаючи на високий ступінь взаємозв'язку між наведеними вище функціями, використання енергії та хімічних продуктів з метою заміни чи модифікації будь-якої конкретної біологічної функції завжди матиме серйозні непередбачувані наслідки для інших функцій.

Застосування гужових, а у подальшому – дизельних засобів механізації було одним з найважливіших кроків в історії інтенсифікації сільського господарства, що дозволив отримати підвищення ефективності робіт поряд з економією людської праці та покращення якості глибокої обробки. Тим не менш, протягом останніх двох десятиліть спостерігається істотне повернення до практики обмеженої обробки ґрунту в багатьох частинах світу, особливо в Північній і Південній Америці. Основними вигодами застосування обмеженої або навіть нульової обробки ґрунту є покращення утримання води у ґрунті, подальше поліпшення стану ґрунту через збереження залишків врожаю, а також зниження витрат на паливо.

Довгострокові дослідження динаміки органічної складової ґрунтів показали, як прогресуюче зниження ґрунтового вуглецю від початку безперервного інтенсивного землеробства на Середньому Заході Сполучених Штатів понад 60 років тому можна було зупинити і навіть повернути назад шляхом мінімальної обробки ґрунтів [4]. За трьома з чотирьох основних напрямків, а саме: трансформація вуглецю, кругообіг поживних речовин і зміни структури ґрунту, – інтенсивна механічна обробка ґрунту показує значний негативний ефект, що, однак, нівелюється

за рахунок додаткових витрат, які, у свою чергу, компенсуються інтенсифікацією виробництва сільськогосподарських культур. Слід, однак, зазначити, що обмежена обробка ґрунту також може мати негативні наслідки у вигляді надмірного розвитку певних шкідників чи хвороб рослин, пов'язаного зі зростанням рівня вологості. Існування такого роду зауважень є додатковим доказом потреби у комплексному підході до оцінювання ґрунтів як з точки зору виробничих ресурсів, так і з огляду на їх природне походження та існування у вигляді екологічної підсистеми із чисельними та складними взаємозв'язками.

Закон сукупної дії чинників середовища виявив, що ефективність впливу кожного окремого екочинника неоднакова за різних умов та комбінацій їх сполучення. Тому наразі вважається помилковою думка про те, що збільшення кількості елементів живлення в ґрунті завжди призводить до зростання врожайності. Так само вимагає уваги непередбачуваний вплив комбінацій негативних чинників, що може бути значно небезпечнішим, ніж сукупний вплив.

Дослідження впливів широкого спектру пестицидів на конкретні групи ґрунтових організмів, харчові ланцюжки ґрунту та, меншою мірою, біологічні процеси в ґрунті, вже дозволили виявити певні закономірності. Як і очікувалося, ефект сильно варіюється, залежно від типу та кількості пестицидів, навколишнього середовища та складу біотичних груп ґрунту. Однак вплив речовин, що не обмежується його цілями, у перспективі має руйнівні наслідки. Наразі вчені доходять висновків не лише про те, що нерозбірливість у застосуванні пестицидів може мати небезпечні наслідки для здоров'я людини та вплив на екологічні функції, а й про те, що ідея їх використання може виявитися економічно неефективною у практичній її реалізації при співставленні успіхів цільового впливу із масштабами впливу поза межами початкових цілей їх застосування [4, 7, 8].

Слід зазначити, що всі три напрямки замісної виробничої практики зазвичай поєднуються в технологіях органічного сільського господарства. Порівняльні дослідження обмінних процесів, харчових ланцюгів і функцій ґрунту засвідчили переваги останнього щодо забезпечення якості ґрунтів.

У світовій практиці забезпечення сталої та ефективної системи використання ґрунтів пов'язане з конкретними обставинами в регіоні. У країнах, де сільськогосподарське виробництво не може забезпечити достатньої кількості продовольства, ресурси обмежені, а фермерство є збитковим, ключовим завданням є пошук методів управління, що можуть бути реалізовані за умови обмеженої ресурсної бази, у тому числі дефіциту грошових коштів. На відміну від країн, що розвиваються, у розвинених країнах інтенсифікація сільського господарства обумовила підвищення продуктивності (хоча рівень віддачі часто спотворюється субсидіями), що викликало посилення несприятливих впливів на навколишнє середовище та здоров'я людини. Це, у свою чергу, призвело до пошуку можливостей

побудови стійкіших систем сільськогосподарського виробництва на умовах зниження продуктивності та прибутковості. При цьому високий рівень продуктивності в сільському господарстві може бути збережений в більшості випадків за допомогою застосування відповідних методів замісної практики.

Наразі вважається, що за принципом «не нашкодити» будь-які технології, які призводять до істотного скупчення важких металів, пестицидів і нітратів у навколишньому середовищі (навіть якщо наслідки впливів цих накопичень щодо здоров'я людини або сільськогосподарського виробництва поки невідомі), є небажаними, тому урядами розвинених держав розроблено відповідні обмежуючі заходи, у тому числі фінансові санкції, спрямовані на зменшення або припинення їх використання. Наразі так само поширюються затверджені на державному рівні обмеження сільськогосподарської діяльності, спрямовані на запобігання ерозії ґрунтів та втраті гумусу.

Окремої уваги вимагає оптимізація структури земельних ресурсів з врахуванням їх триєдиної ролі: економічної, екологічної та соціальної. У сфері інтересів сільськогосподарських товаровиробників земельні ресурси наразі виступають переважно в якості виробничого ресурсу, отже, оптимальним вважається максимальне використання природної родючості ґрунтів та взаємоузгодження структури земельних угідь із виробничими планами підприємств. Однак, у якості природного середовища існування, основного природного ресурсу та базисного компонента довкілля земельні ресурси мають складатися з територій із природними біоценотичними комплексами та мінімальним, нормованим антропогенним навантаженням.

Оскільки заходи оптимізації за окремими напрямками часто є протилежно спрямованими, видається складним завданням побудова комплексної системи оптимального землекористування. Усебічний та детальний аналіз існуючого використання земель має виокремити нагальні екологічні проблеми та визначити склад і зміст невідкладних заходів для їх усунення. Процедура економічної оптимізації слід виконувати на базі заздалегідь визначеної, обумовленої екологічною доцільністю структури сільськогосподарських угідь для забезпечення єдності та послідовності проектних рішень. Важливо відзначити, що завдання виокремлення ґрунтів з агровиробничою однорідністю має бути замінене на виявлення особливостей, що забезпечують комплексність ґрунтового покриву.

Законодавство України висуває особливі вимоги до використання земель сільськогосподарського призначення в розрізі охорони ґрунтів. Встановлення показників інтенсивності використання земель відбувається з використанням даних агрохімічної паспортизації, виходячи з якої обмежується або забороняється вирощування певних сільськогосподарських культур, визначається перелік технологій та окремих агротехнічних операцій залежно від конкретних територій.

Законом «Про охорону земель» встановлюють вимоги до власників і землекористувачів, в тому числі орендарів, щодо дотримання земельного та природоохоронного законодавства України, у тому числі: підвищення родючості ґрунтів, застосування екологічнобезпечних обробки і техніки, запобігання безповоротній втраті гумусу, забезпечення захисту земель від ерозії, виснаження, осолонцювання, підкислення, перезволоження, заростання бур'янами, а також ліквідації наслідків екологічнонебезпечного впливу. Крім того, затверджена проектна документація з землеустрою встановлює такі конфігурації земельних ділянок та черезсмужжя, які не створюють перешкод для здійснення природоохоронних заходів [9].

Поряд з тим, хоча Земельний кодекс передбачає відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, завданих погіршенням якості земель, однак покладає відповідальність на власника, а не користувача [10], що за існуючої системи надання паїв в оренду не може призводити до покращення ситуації. Відсутність відповідальності за стан ґрунтів, у свою чергу, посилює тенденції до вирощування монокультур.

Крім того, досвід економічно розвинених країн свідчить про зміщення акцентів у просуванні екологізації сільськогосподарського виробництва від обмежуючих заходів на рівні державного регулювання до усвідомлення вигод від інтенсивного використання ресурсозберігаючих та природоохоронних технологій – на рівні підприємств. У результаті досліджень Вашингтонського Інституту світових ресурсів було виявлено закономірності збільшення економії коштів за рахунок запровадження технологій переробки відходів сільськогосподарського виробництва та екологічно орієнтованого використання природних ресурсів, а також зростання конкурентоспроможності та привабливості для споживача тієї продукції, що виготовлена із застосуванням екотехнологій [3, 4, 8].

Висновки. З точки зору визначених суспільних потреб, земельні ресурси, з одного боку – через використання у сільському господарстві – мають забезпечувати достатню кількість продуктів харчування, а з іншого – через захищені агроландшафти та екологічно орієнтовану практику господарювання – створювати сприятливі для проживання людей умови. Крім того, земельні ресурси є об'єктом власності та соціального статусу.

У контексті забезпечення економічної безпеки сільського господарства нагальною потребою є чітке визначення прав власності на природні ресурси, удосконалення правового механізму здійснення повноважень держави в якості власника природних ресурсів в інтересах всього суспільства, адекватна оцінка економічної вартості природних ресурсів та екосистемних послуг. Доцільним можна вважати широке застосування у сільському господарстві екологічної сертифікації, оцінювання та звітності.

Нормативне забезпечення дотримання екологічних стандартів вимагає визначення переліку та граничних значень екологічних

показників, а також процедури оцінювання виробничої діяльності за даними показниками. Необхідними є встановлення чітких меж відповідальності та розробка механізму накладання стягнень. Доробки вимагає законодавче забезпечення адміністративної та господарської відповідальності за порушення екологічних норм у сільськогосподарському виробництві, у тому числі допущення деградації ґрунтів, недотримання режиму сівозмін, неналежне зберігання органічних добрив.

Потребує удосконалення механізм реалізації Законів України «Про захист рослин», «Про пестициди і агрохімікати» та «Про забезпечення санітарного й епідемічного благополуччя населення», що є нормативною основою правового регулювання хімізації ґрунтів. Обов'язкова сертифікація пестицидів та агрохімікатів, а також регламенти використання відповідних технічних засобів для їх внесення мають переглядатись з врахуванням світових стандартів, що характеризуються посиленням екологічних обмежень.

Нормативна база, що регулює сівозміни, вимагає удосконалення в частині встановлення меж сівозмін, що мають враховувати як склад ґрунтів, так і тип агроландшафту. Тобто, окрім забезпечення режиму польових, кормових, протиерозійних та інших сівозмін, слід особливу увагу приділяти розмірам та контурам полів. Дана проблема обумовлена тим, що наразі в Україні переважає практика розмежування полів на ділянки великого розміру та правильної форми. Такий підхід не враховує не лише різниці у складі ґрунтів, що визначає терміни обробітку, режими внесення органічних добрив, вапнування чи гіпсування, але й вимоги щодо збереження природних особливостей агроландшафту.

Оцінювання ґрунтів має здійснюватись на основі комплексного підходу, оскільки редуцціоністський підхід є доступним завдяки існуванню практичних засобів оцінювання, а інтегрований підхід відображає прогрес у розумінні взаємодії між управлінськими заходами та здатністю ґрунту змінюватись, що свідчить про функціонування рослинництва в якості інтегрованої підсистеми агроєкосистеми.

На основі природно-сільськогосподарського районування шляхом послідовного проведення екологічної та економічної оптимізації стає можливим визначення територіальних умов, які забезпечують використання земель в еколого-безпечному режимі з максимальним урахуванням господарських потреб.

Використані джерела інформації:

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» №164 від 11.02.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd>. – Назва з екрана.

2. Статистичний бюлетень «Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай» за 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/publ7_u.htm. – Назва з екрана.
3. Brodt S. Sustainable Agriculture. Nature Education Knowledge / by S. Brodt, J. Six, G. Feenstra, C. Ingels, D. Campbell. – Published: 2011 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.nature.com/scitable/knowledge/library/sustainable-agriculture-23562787>. – The name of the screen.
4. Brady N. C. The Nature and Properties of Soil / by N. C. Brady, R. R. Weil. – [14th ed.]. – Prentice Hall, 2008. – 992 pp.
5. Енрюс Дж.
7. Медведев В. В. Мониторинг почв Украины. Концепция. Итоги. Задачи / В. В. Медведев ; УААН, ННЦ «Ін-т ґрунтознавства і агрохімії імені О. Н. Соколовського». – [2-е изд., пересмотр. и доп.]. – Х. : Міськдрук, 2012. – 535 с.
8. Alexandratos N. World agriculture towards 2030/2050: the 2012 revision / by N. Alexandratos, J. Bruinsma ; Global Perspective Studies Team FAO : Agricultural Development Economics Division [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.fao.org/docrep/016/ap106e/ap106e.pdf>. – The name of the screen.
9. Закон України «Про охорону земель» №962 від 10.06.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/962-15>. – Назва з екрана.
10. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. – Назва з екрана.

References:

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro Zatverdzhennia normatyviv optimal'noho spivvidnoshennia kul'tur u sivozminakh v riznykh pryrodno-sil's'kohospodars'kykh rehionakh» №164 vid 11.02.2010 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd>. – Nazva z ekrana.
2. Statystychnyj biuleten' «Posivni ploschi sil's'kohospodars'kykh kul'tur pid urozhaj» za 2012 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/publ7_u.htm. – Nazva z ekrana.
3. Brodt S. Sustainable Agriculture. Nature Education Knowledge / by S. Brodt, J. Six, G. Feenstra, C. Ingels, D. Campbell. – Published: 2011 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.nature.com/scitable/knowledge/library/sustainable-agriculture-23562787>. – The name of the screen.
4. Brady N. C. The Nature and Properties of Soil / by N. C. Brady, R. R. Weil. – [14th ed.]. – Prentice Hall, 2008. – 992 pp.
5. Enrius Dzh. [160](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_all/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Сільське господарство та охорона природи : посібник із практичного управління, відновлення та створення природних біотопів на сільгоспугіддях: пер. з англ. / Дж. Енрюс, М. Рібейн ; заг. ред. О. В. Дудкін, О. М. Осадча. – К. : [б.в.], 2006. – 288 с.
</div><div data-bbox=)

- =M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Sil's'ke hospodarstvo ta okhorona pryrody : posibnyk iz praktychnoho upravlinnia, vidnovlennia ta stvorennia pryrodnykh biotopiv na sil'hospuhiddiakh: per. z anhl. / Dzh. Enrius, M. Ribejn ; zah. red. O. V. Dudkin, O. M. Osadcha. – K. : [b.v.], 2006. – 288 p.
6. Vlasenko I. V. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_all/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ekoloho-ekonomichna bezpeka rozvytku ahrosfery Ukrainy : monohr. / I. V. Vlasenko. – Vinnytsia : [b. v.], 2011. – 519 p.
  7. Medvedev V. V. Monitorynh pochy Ukrainy. Kontseptsyia. Ytohy. Zadachy / V. V. Medvedev ; UAAN, NNTs «In-t gruntoznavstva i ahrokhimii imeni O. N. Sokolovs'koho». – [2-e yzd., peresmotr. y dop.]. – Kh. : Mis'kdruk, 2012. – 535 p.
  8. Alexandratos N. World agriculture towards 2030/2050: the 2012 revision / by N. Alexandratos, J. Bruinsma ; Global Perspective Studies Team FAO : Agricultural Development Economics Division [Electronic recourse]. – Access mode : <http://www.fao.org/docrep/016/ap106e/ap106e.pdf>. – The name of the screen.
  9. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu zemel'» №962 vid 10.06.2003 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/962-15>. – Nazva z ekrana.
  10. Zemel'nyj kodeks Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. – Nazva z ekrana.

УДК 336.7

Курінна О.В.,
ст. викладач кафедри фінанси підприємств,
Академія муніципального управління, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті розкрито теоретичні основи визначення сутності поняття «фінансовий потенціал підприємства», досліджено фактори, що обумовлюють розвиток елементів фінансового потенціалу, охарактеризовано процес управління фінансовим потенціалом підприємства.

Ключові слова: фінанси, фінансові ресурси, фінансовий потенціал, стратегія управління фінансовим потенціалом.

Куринная О.В.,
ст. преподаватель кафедры финансы предприятий,
Академия муниципального управления, г. Киев

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЙ